

Nagehan Çakıcı

<https://orcid.org/0000-0002-5645-3880>

Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE

Hz. Peygamber Döneminde Müellefe-i Kulûb Uygulaması ve Etkileri¹

The Practice of Muallafat al-Qulûb (Winning Hearts) During the Prophet's Era and Its Effects

ÖZET

İslâm tarihinde Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen Huneyn Gazvesi ardından yüklü miktarda ganimet ele geçirilmiştir. Hz. Peygamber'in talimatıyla savaştan elde edilen ganimet günümüzde dahi Mekke'de Mikat mahalli olarak bilinen Ci'rane mevkiinde toplandı. Hz. Peygamber Ci'rane'de toplanan ganimetin bir kısmından kalplerini İslâm'a ısındırmak üzere Müellefe-i Kulûb'a daha fazla pay vermiştir. Araştırmamızda öncelikle konunun daha iyi anlaşılması bakımından Müellefe-i Kulûb kavramı ele alınarak Hz. Peygamber dönemindeki Müellefe-i Kulûb uygulamasının ortaya çıkışı ile ilgili tarihî sürece değinilmiştir. Ardından sözkonusu bu kişilerin sosyal hayatları bir bütün olarak incelenerek Hz. Peygamber'in Müellefe-i Kulûb'a ganimet verme nedenleri ve dönemindeki rolleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmamızda müracaat ettiğimiz tarih, siyer ve tabakat kitapları öncelikli başvuru kaynaklarımız olmuştur. Ayrıca bu kişilerin sosyal hayatıyla ilgili bilgileri ihtiva etmesi bakımından hadis kaynaklarından da yararlanılmıştır.

Kalpleri İslâm'a ısındırılmak üzere ganimetten pay verilenler arasında henüz Mekke'nin fethiyle yeni Müslüman olan Mekkeliler olduğu gibi Mekke'nin fethi öncesinde Müslüman olan kişiler de bulunuyordu. Ayrıca Müellefe-i Kulûb'un kabileleri incelendiğinde bu kişilerin sadece Kureyş kabilesinden olmadığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kalpleri İslâm'a ısındırılan kimselerin kabilesinde itibar sahibi saygın kişiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Müellefe-i Kulûb kabul edilen kişileri inceleyen bu çalışma, Hz. Peygamber'in Huneyn Gazvesi ardından Ci'rane'de toplanan ganimetten Müellefe-i Kulûb'a vermesinin nedenlerini ve dönemindeki sosyo-kültürel tesirlerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Siyer, Huneyn, Ci'rane, Müellefe-i Kulûb.

ABSTRACT

In the history of Islam, after the Battle of Hunayn, which took place during the reign of the Prophet Muhammad, a large amount of booty was captured. On the instructions of the Prophet, the spoils obtained from the war were collected in Ci'rane, which is known as the miqat location in Mecca even today. In Ci'rane, the Prophet Muhammad paid more money to the Muallafat al-Qulûb from some of the booty to warm their hearts to Islam. In our research, we first present the subject of the Muallafat al-Qulûb in a more comprehensive manner. We mention the historical process regarding the emergence of the Muallafat al-Qulûb during the period of the Prophet. In addition, we examine the social lives of these people as a whole and try to determine the types of spoils given by the Prophet to the Muallafat al-Qulûb and their roles in the period. In our research, we reference history, Sirah, and layered books as sources. Information about the social lives of these people was also used from relevant hadith sources.

Among those who were paid from the booty to warm their hearts to Islam, there were Meccans who had just become Muslims after the conquest of Mecca, as well as people who had become Muslims before the conquest of Mecca. Moreover, it is noted that these people connected with the Muallafat al-Qulûb were not only from the Quraysh tribes. In this context, what is notable is that respectable and respected people emerge in the tribe of those whose hearts are warmed to Islam. This study investigates the people who are considered Muallafat al-Qulûb and aims to reveal the reasons why the spoils were given to the Muallafat al-Qulûb in Ci'rane after the Prophet's Battle of Hunayn and the socio-cultural effects of the period.

Keywords: Islamic History, Sirah, Hunayn, Ci'rane, Muallafat al-Qulûb.

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Levent Öztürk danışmanlığında 2010 yılında tamamladığımız "Hz. Peygamber Döneminde Müellefe-i Kulûb" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. This article is extracted from my master thesis entitled "Muellefe-i Kulûb in the time of Muhammed" at 2010 with the consultancy of Prof. Dr. Levent Öztürk, (Master's Thesis/Sakarya University, Sakarya/Türkiye, 2010).

1. GİRİŞ

Bu makale, Hz. Peygamber'in (sas) Huneyn Gazvesi ardından Ci'rane'de toplanan ganimetten Müellefe-i Kulûb'a vermesinin nedenlerini ve dönemindeki sosyo-kültürel tesirlerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Öncelikle tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda yapılmış olan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Tuleka kavramı merkezli bir yüksek lisans tezine ulaşılmıştır. Hatice Kübra Bakır'ın hazırladığı "*İslam Tarihinin İlk Döneminde Tuleka*" isimli sözkonusu çalışmanın içeriğinde sadece Mekke fethinde Müslüman olan Mekkelilere değinilmiştir. Ansiklopedik eserlerde ve ulaşılan birkaç makalede konunun ağırlıklı olarak tefsir ilmiyle alakalı yerlerde veya fıkhi yönü bakımından ele alınmaktadır. Ayrıca Gülgün Uyar tarafından kaleme alınan "*Mekke'nin Fethi'nden Önce ve Sonra Meydana Gelen Olaylar Işığında Ashâbu's-Şecere ve Müellefe-i Kulûb Tanımlaması*" isimli makalede ise Mekke'nin fethi sonrası gelişmeler çerçevesinde Müellefe-i Kulûb'a kısaca yer verilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, Müellefe-i Kulûb sayılan kimselerin dönemindeki rollerini inceleyerek Hz. Peygamber'in Müellefe-i Kulûb uygulamasının daha iyi anlaşılmasını sağlayan ilk bilimsel makale olma özelliğine sahiptir.

2. MÜELLEFE-İ KULÛB KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE HZ. PEYGAMBER'İN MÜELLEFE-İ KULÛB UYGULAMASI

Müellefe kelimesi kavramsal olarak sözlükte "*yakınlaştırmak, birleştirmek, ısındırmak*" anlamlarına gelmektedir. Kulûb kelimesi ise kalp kelimesinin çoğul hali olup "*kalpler*" demektir. Bu bağlamda Müellefe-i Kulûb kavramı "*gönülleri ısındırılan, kalpleri yumuşatılan kimseler*" demektir.²

Terim, anlamını Tevbe Süresi'nin 60. âyetinde zikri geçen "*el-müellefetü kulûbuhum*" ifadesinden almaktadır. Bu âyette "*Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.*" buyurularak sadakanın kimlere verileceği belirlenmiştir.³ Buna göre Müellefe-i Kulûb kavramı maddi ihşanda bulunarak Müslümanlara karşı yumuşatılması arzulanan kimseleri, İslam'ı gönülden benimsemesi ve dinde sebat etmesi umulan yeni Müslüman olan kişileri ve de İslam'a zarar vermelerinden endişe edilen nüfuz sahibi olan insanları ifade eder.⁴ Bu kişilere Müellefe-i Kulûb denilmesinin sebebi, onlara dünya nimetleri vermek suretiyle kalplerinin İslam'a ısındırılmasıdır. Hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerde Hz. Peygamber, bu hususu "*Ben onları bu mal ile İslam'a alıştırıyorum.*" ifadeleriyle açıkça dile getirmektedir.⁵ Ayrıca İslam'ı tam manasıyla benimsememiş olmakla birlikte, yaşadığı toplumda itibar sahibi kimselerin Müslümanlarla kaynaşmalarını temin etmek gayesiyle de Müellefe-i Kulûb'a hediyeler verilmiştir.

Hz. Peygamber döneminde hicrî 8. yılda gerçekleştirilen Huneyn Gazvesi sonrasında elde edilen ganimetlerin bir kısmı kalpleri İslam'a ısındırılmak üzere Müellefe-i Kulûb olarak nitelendirilen kişilere dağıtılmıştır. Bu olay Hz. Peygamber'in bilinen ilk Müellefe-i Kulûb uygulamasıdır.⁶

Müellefe-i Kulûb'un bazı müellifler tarafından sınıflandırıldığı görülmektedir. Buna göre ilk grup kalplerini İslam'a ısındırarak Müslüman olmaları umulan kişilerden oluşmaktadır. Örneğin Safvân b. Ümeyye gibi. Diğer bir grup İslam dininde sabit kalmaları sağlanan yeni Müslüman olmuş kimselerden meydana gelmektedir. Mesela Ebû Süfyân b. Harb bu gruba örnektir. Üçüncü grup ise kötülüklerinden korunabilmek için ganimet verilen kimselerdir. Abbâs b. Mirdâs, Akra' b. Hâbis ve Uyeyne b. Hısn gibi kimseler bu gruba dahil edilmektedir.⁷ Ayrıca Ahmet Sezikli, bu üçüncü sınıfın, dıştan Müslüman olup

² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), "kulûb", 1/ 108-109; Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn Müretteben alâ Hurûfî'l-Mu'cem*, nşr. Abdülhamid Hendâvî, (Beirut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), "kulûb", 1/90; "müellefe", 3/421.

³ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), et-Tevbe 9/60.

⁴ Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid* (thk. Muhammed Abdü's-Selâm), (Mısır: Dârü'l-Fikr, 1989), 1/282-283; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Abdullah Mahmûd Şihâte, (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-âmmeh li'l-kitâb, 1989), 2/176-177; Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/ 475.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Bedrettin Çetiner (İstanbul: 1979), "Kitâbu'l-Enbiyâ", 9; Buhârî, "Kitâbu'z-Zekât", 54; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: 1374-75/1955-56), "Kitâbu'l-İman", 68.

⁶ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm el-Himyerî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Mısır: 1995), 4/134-142; Muhammed b. Sa'd b. Meni Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zührî, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, (Beirut: ts.), 2/151-153.

⁷ Ebû Hatim Muhammed İbn Hibbân, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve'l-Ahbâru'l-Hulefâ*, (Beirut: 1991), 357; Diyârbekrî Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, *Târîhul'l-Hamîs fî Ahvâli'l-Enfüsi Nefis*, (Beirut: Daru'l Sadr, ts.), 114; Halebî Nürettin Ali b. İbrâhim, *İnsânü'l-Uyûn fî Sireti'l-Emini'l-Me'mûn* (es-Siretü'l-Halebiyye), (Mısır: ts.), 3/89.

kötülüklerinden korunmak için kollanan münâfıklardan olduğunu ifade etmekte ve Abbâs b. Mirdâs, Akra' b. Hâbis ve Uyeyne b. Hısn gibi kişileri bu sınıf içinde zikretmektedir.⁸

Kaynaklarda verilen bilgilerden Ci'rane'de toplanan ganimet miktarının 6 bin esir, 24 bin deve, 40 bin veya daha fazla koyun ve 4 bin ukiyye⁹ altın veya gümüş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Bu konuda farklı bilgiye ulaşamadığımızdan dolayı toplanan ganimet miktarı üzerinde ittifak bulunduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber Taif Kuşatması'nın ardından Huneyn ganimetlerinin toplandığı Ci'rane'ye gelmiştir. Hevâzin esirleri için Mekke'den elbise satın alınıp, onlara giydirilmiştir.¹¹ Hz. Peygamber burada 13 gece kalmıştır.¹² Müslümanların Medine'den Mekke'ye gidip şehri fethetmesi, Huneyn Gazvesi, Taif Kuşatması ve Ci'rane'de ganimet dağıtımını sonrasında Medine'ye dönmesi arasında geçen süre ise iki ay, on altı gündür.¹³

Huneyn Gazvesi sonucunda ele geçirilen malların ve esirlerin durumunun ne olacağı Ci'rane'de değerlendirilmiş, özellikle esirler konusunda bir sonuca varılamamıştır.¹⁴

Hevâzin heyetinin Müslüman olup geleceğini düşünerek Hz. Peygamber, ganimet dağıtımını on gün kadar geciktirmiştir.¹⁵ Bu sürece kadar Mekke'nin fethine ardından Huneyn Gazvesi ve Taif Kuşatması'na katılmış bulunan ordunun, bir an önce ganimetin dağıtılmasını istediğini düşünmek mümkündür. Ayrıca İslam ordusunda bir kazanç sağlamak amacıyla katılan Mekke'nin fethinde henüz Müslüman olmuş kişiler de bulunmaktaydı.¹⁶ Hevâzin heyeti gelmekte geç kalınca orda bulunan ve kalplerine İslâm'ın henüz yerleşmediği bazı kimseler ile Münâfıklar, Hz. Peygamber'e ganimetleri dağıtması için ısrar ettiler.¹⁷

Kaynaklarda yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamber Huneyn esirlerini Hevâzinlilere geri verip bineğine bindiğinde, yanında bulunanlar ganimetleri de dağıtması için Hz. Peygamber'in peşinden gitmeye başladılar. Ondan ganimeti paylaşırması konusunda ısrar ediyorlardı. Rivayetin devamında Hz. Peygamber'in arkasından gelenlerin onu bir ağaca kadar takip ettiği ve o sırada Hz. Peygamber'in ağaca takılan ridâsının yırtılarak üzerinden düştüğü kaydedilmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber beraberindekilere: *"Ey insanlar, bana ridamı veriniz. Allah'a yemin ederim ki eğer Tihâme ağaçları sayısınca deve burada olacak olsaydı kesinlikle onları size paylaştıracaktım. Sizler benden ne cimrilik ne korkaklık ne de yalancılık asla göremeyeceksiniz. Benim sizin ganimetleriniz arasından ayrılan (beşte bir) humus dışında şu kıl kadar bir şeyim yoktur. Zaten bu humus da size geri dönüyor."* demiştir.¹⁸

Bununla birlikte farklı bir görüşe göre Hz. Peygamber'e karşı bu derece aşırı bir tutum sergileyen kişilerin, Huneyn Gazvesi'ne katılmadıkları halde ganimetten hisse isteyen bedeviler olduğu ileri sürülmektedir.¹⁹

Hevâzinliler Ci'rane'ye gelmekte geç kalınca Hz. Peygamber'in esirleri dağıttığı üzerinde kaynaklarda ittifak mevcuttur.²⁰ Ancak Hevâzin heyetinin tam olarak ne zaman geldiği bilinmemektedir.

Kureyş kabilesine mensup Ebû Cehm b. Huzeyfe'nin²¹ Huneyn'den elde edilen ganimetleri korumakla görevlendirildiği ve ganimet dağıtımından önce, ganimetten bir şeyler almak isteyen Hâlid b. Bersa ile

⁸ Ahmet Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 136-140.

⁹ Ukiyye eski bir ağırlık ölçüsü birimdir. Bkz. Cengiz Kallek, "Ukiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/67-70.

¹⁰ Muhammed b. Yesar İbn İshâk, *Siretü İbn İshâk*, thk. Ahmed Ferid, (Beyrut: ts.), 580; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıdî el-Eslemî, *Kitâbu'l-Megâzi*, nşr. Marsden Jones, (Beyrüt: Dâru'l-Alemî, 1409/1989), 3/939-943; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/130-131; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/152; İbn Seyyidünnâs *Ebu'l Feth Fethuddîn Muhammed, Uyûnu'l-Eser fi Fümni'l-Megâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, nşr. Muhammed ed-İd el-Hatravi-Muhyiddin Mestu, (Beyrut: ts.), 2/193; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, (Beyrut: 1988), 5/171-200.

¹¹ Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/934.

¹² Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/958; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/154.

¹³ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm el-Endelûsî, *el-Cevâmiu's-Siratü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: 1982), 195. Hz. Peygamber'in Huneyn'e hareketi, Taif Muhasarası, Ci'rane'ye varışı ve Medine'ye dönüşü ile ilgili tarihi süreç hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 646-652.

¹⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2003), 1/494-495.

¹⁵ Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/944; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/152; Buhârî, "Vekâle", 7.

¹⁶ İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. Carolus Johannes Tornberg, (Beyrut: 1965), 2/141.

¹⁷ Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/942-943.

¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/180-190; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 2/142-143; Ahmet Önkâl, "Ci'rane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/25. Vâkıdî'nin naklettiği bir rivayete göre bu olay esirler ve ganimetler dağıtılmadan önce meydana gelmiştir. Bkz. Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/942-943.

¹⁹ H. M. Balyuzi, H. M. *H. Muhammed ve İslam Devri*, çev. Süreyya Güler, (İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 1996), 155.

²⁰ Vâkıdî, *Meğâzi*, 3/942-950; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/134-142; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 2/142-143.

²¹ Ebû Cehm b. Huzeyfe Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur. Ardından gerçekleştirilen Huneyn savaşına katıldığı bilinmektedir. Hz. Peygamber bir rivayete göre Ebû Cehm b. Huzeyfe'ye Huneyn ganimetlerinden pay ayırmıştı. Fakat kendisine ne kadar ganimet verildiği ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. İbn Hişâm, 4/134-142; İbn Hazm, *el-Cevâmi*, 194-196; Muhammed b. Yusuf Şâmi es-Salihî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-'İbâd*, nşr. Mustafa Abdülvâhid, (Kahire: 1998), 5/576-586.

aralarında tartışma yaşandığı kaynaklarda belirtiliyor.²² Bu bilgi bizi ganimet dağıtımı konusunda Müslümanların sabırsızlanarak acele ettikleri fikrine götürmektedir.

Hevazin temsilcilerinin Ci'rane'ye gelmeleri gecikince Hz. Peygamber ganimetleri Müslümanlar arasında paylaşmaya başladı. Burada öncelikle mal türündeki (aynî) ganimet dağıtılmış ve ilk olarak Müellefe-i Kulûb'a ganimet verilmiştir.²³ Hz. Peygamber Müellefe-i Kulûb'a Kur'ân-ı Kerim'de yer alan: "*Bilin ki ganimet olarak aldığımız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir...*"²⁴ âyetinde de zikredilen tasarruf yetkisi kendisine ait olan ganimetin beşte birinden (humus) ihsanda bulunmuştur.²⁵ Bu sayede kalpleri İslam'a ısındırılan kişilerin hem kendilerinin hem de kabilelerinin Müslüman olmaları bekleniyordu.²⁶ Ayrıca Müellefe-i Kulûb'un bazılarına İslâm dini üzerine sebat etmeleri için, bazılarına ise kötülüklerinden Müslümanların emin olmaları için ganimet verilmiştir.²⁷

Ganimet dağıtımı sırasında Hz. Peygamber, Müellefe-i Kulûb'a tercihen daha fazla ganimet vererek onlara bir ayrıcalık tanımış oldu. Kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen bu kişiler toplumlarının en şerefli kimseleriydi.²⁸ Müellefe-i Kulûb arasında tanınmış şairler,²⁹ hitabeti güçlü olup dili etkili bir şekilde kullanan hatipler,³⁰ kabileler arasında çıkan anlaşmazlıklarda hakem rolü üstlenen mevki sahibi kişiler,³¹ Mekke'nin idari işlerinin görüldüğü Dârü'n-Nedve'ye mensup kimseler³² bulunmaktadır.

3. MÜELLEFE-İ KULÛB KABUL EDİLEN KİŞİLER

Ci'rane'de gerçekleşen ganimet dağıtımında Hz. Peygamber, çoğunluğunu yeni Müslüman olmuş Mekkelilerin oluşturduğu ve Müellefe-i Kulûb olarak nitelenen kişilere önemli miktarda ganimet vermiştir. İslâm tarihindeki bilinen ilk Müellefe-i Kulûb uygulaması budur.³³

Müellefe-i Kulûb'un kimler olduğuyla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu kişilerin sayısına ilişkin kesin bir bilgiye ulaşamamış bulunuyoruz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kişilerin sayısı 70'tir.³⁴ Bununla beraber kaynakların Müellefe-i Kulûb olarak üzerinde ittifak ettiği sadece 7 kişi tespit edilmiştir.³⁵ Bu durum kaynaklardan bazılarının Müellefe-i Kulûb'un isimlerinin birkaçını zikretmekle yetinerek özet bir şekilde sunmalarından kaynaklanmaktadır.³⁶ Rivayetlerin aktarımı sırasında meydana gelen yazım hataları da Müellefe-i Kulûb'un tespitini güçleştirmektedir.³⁷

Ulaşabildiğimiz rivayetlere göre Hz. Peygamber, Müellefe-i Kulûb'un bazılarına 100'er deve vermiştir. Bunlar; Abdurrahman b. Yerbû', Akra b. Hâbis, Ebû Süfyân b. Harb, Esîd b. Cârîye, Hakîm b. Hizâm, Hakîm b. Tuleyk b. Süfyân, Hâlid b. el-Muğîre, Hâris b. Hâris b. Kelede es-Sekafi, Hâris b. Hişâm, Huveytib b. Abdiluzâ, Kays b. Adîy, Mâlik b. Avf, Muâviye b. Ebî Süfyân, Nudayr b. Hâris b. Alkame, Safvân b. Ümeyye, Sehl b. Amr, Süheyl b. Amr, Yezîd b. Ebî Süfyân'dır. Bu dağıtımda kavimlerinde itibar

²² İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 2/140-143; Akif Köten, "Ebû Cehm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/118-119.

²³ Vâkîdî, *Meğâzî*, 3/944-945; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/152; İbn Seyyidünâs, *Uyûnu'l-Eser*, 2/260. İbn İshâk ve kendisinden nakleden İbn Hişâm, esirlerin dağıtılmasının ardından malların paylaşırıldığını ifade etmektedir. Bk. İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 580; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/134-137; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 2/142.

²⁴ el-Enfâl 8/41.

²⁵ Vâkîdî, *Meğâzî*, 3/948-949; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/152; İbn Hazm, *el-Cevâmi'*, 192-196; İbn Seyyidünâs, *Uyûnu'l-Eser*, 2/260. Süheylî, ganimetin nereden verildiği konusunda farklı görüşlere değinmektedir. Bkz. Abdurrahmân Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünüf*, nşr. Abdurrahmân el-Vekîl, (Kahire: 1967-1970), 7/283.

²⁶ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 580; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/134-137.

²⁷ Hüseyin b. Muhammed b. Hasan Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli'l-Enfüsi Nefis*, (Beirut: Daru'l Sadr, ts.), 114; Halebi, *İnsânu'l-Uyûn*, 3/89.

²⁸ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 2/143.

²⁹ Müellefe-i Kulûb arasında tanınmış şairler Abbâs b. Mirdâs, Lebîd b. Rebîa, Mâlik b. Avf ve Zeydül-Hayl'dir.

³⁰ Safvân b. Ümeyye, Süheyl b. Amr ve Zeydül-Hayl dili etkili bir şekilde kullanan hatiplere örnektir.

³¹ Ahmet Lütfî Kazancı, "Akra' b. Hâbis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2/285, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989.), 2/285.

³² Dârü'n-Nedve, önemli bazı meselelerin görüldüğü çok fonksiyonlu bir toplantı merkeziydi. Burada yapılan toplantılar, Mekke'nin soy bakımından önde gelen az sayıda temsilcileriyle gerçekleştiriliyordu. Ayrıca üyelik için 40 yaşını doldurmuş olmak gerekiyordu. Bu çerçevede Hakîm b. Hizâm'ın 20, bir rivayete göre ise 15 yaşında olduğu halde kabiliyeti sayesinde üyelige kabul edildiğini söyleyebiliriz. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/851; İbrahim Sarıçam, "Hakîm b. Hizâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/187.

³³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/134-137; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/152-153.

³⁴ Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Bkz. İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, nşr. Ali Muhammed Muavviz, (Beirut: ts.), 4/16.

³⁵ Müellefe-i Kulûb olarak üzerinde ittifak ettiği kişiler Akra' b. Hâbis, Ebû Süfyân b. Harb, Hakîm b. Hizâm, Huveytib b. Abdiluzâ, Mâlik b. Avf, Safvân b. Ümeyye ve Süheyl b. Amr'dır.

³⁶ Ebû Hatim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Ahvâru'l-Hulefâ*, (Beirut: 1991), 357; Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe İbn Hayyât*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Umerî, (Riyad: 1985), 43; Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dineveri, *el-Meârif*, nşr. Servet Ukkâşe, (Mısır: 1992), 340.

³⁷ Kaynaklarda Müellefe-i Kulûb kabul edilen kişilerden isimleri farklı şekillerde zikredilenler Addâ b. Hâlid b. Hevze, Alâb. Cârîye, Cedd b. Kays, Esîd b. Cârîye, Hâlid b. Hevze, Hâris b. Hâris b. Kelede, Harmele b. Hevze, Nudayr b. Hâris b. Alkame, Sehmî ve Ümeyr b. Vedeka'dır.

sahibi kişilerin çoğuna 100'er deve verilmiştir. Bu kimseler daha sonra 100 deve verilenler anlamında “*Ashâbı Miîn*” şeklinde nitelendirilmiştir.³⁸ Diğer bir kısmına ise 100 deveden daha az ganimet verildiği bilinmektedir. Hz. Peygamber Müellefe-i Kulûb’un bazılarını ise 50’şer deve vermiştir.³⁹ Daha sonra Hz. Peygamber, Zeyd b. Sabit’ten ganimet miktarının hesaplanmasını ve orduda bulunan diğer kimselere de dağıtılmasını istemiştir.⁴⁰ Bunun dışında Huneyn Gazvesi’ne katılan askerlere 4’er deve ve 40’ar keçi verilmiş, süvârilere 12’şer deve ve 120’şer keçi düşmüştü.⁴¹ Buhârî’de yer alan bazı rivâyetlerden, Hz. Peygamber’in ganimet dağıtımında 10 koyunu 1 deveye denk kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁴²

İbn Hişâm tarafından nakledilen bir rivayette, Kureyş kabilesi ve Kureyş dışından bazı kimseler (Müellefe-i Kulûb) Hz. Peygamber ile bey’atlaşmıştır. Sonra Hz. Peygamber bu kişilere Huneyn ganimetlerinden vermiştir.⁴³

Müellefe-i Kulûb’un çeşitli kabilelere mensup insanlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kureyş kabilesi başta olmak üzere Benî Süleym, Benî Temim, Benî Dîl, Benî Fezare gibi kabileler bunlar arasında zikredilebilir. Müellefe-i Kulûb’un kabilelerinde saygın bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Müellefe-i Kulûb oluşunda ittifak bulunan yedi kişinin tamamı kabilelerinin ileri gelenlerinden, nüfuz sahibi kişilerdir. Ayrıca bunlardan Abbâs b. Mirdâs, Mâlik b. Avf, Lebîd b. Rebîa ve Zeydû’l-Hayl gibi kişilerin aynı zamanda şair oldukları görülmektedir. Bunlardan başka Müellefe-i Kulûb içerisinde dili etkili bir biçimde kullanabilen, kavminin şerefli kimselerinden Süheyl b. Amr ve Safvan b. Ümeyye de yer almaktadır. Kaynakların ittifakla Müellefe-i Kulûb kabul ettiği Akra’ b. Hâbis, kabile içinde çıkan anlaşmazlıkların çözümünde başvurulan itibar sahibi bir kişidir.⁴⁴ Bununla birlikte Mekke’nin fethinde Müslüman olup Huneyn Gazvesi’nde önemli yararlılıklar gösteren kadınların Müellefe-i Kulûb arasında zikredilmediği görülmektedir.⁴⁵

4. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MÜELLEFE-İ KULÛB’UN SİYÂSÎ VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ

Huneyn Gazvesi, Mekke’nin fethiyle birlikte henüz Müslüman olmuş bulunan bazı Mekkelilerin karışık duygular yaşamasına neden olmuştur. Bunlardan Ebû Süfyân b. Harb ordunun dağılması nedeniyle memnuniyetini şöyle ifade etmiştir: “*Bu bozgunun sonu denize kadar ulaşır, sona ermez.*”⁴⁶

Kelede b. Hanbel isimli Mekkeli ile anne bir kardeşi olan Safvân b. Ümeyye arasında geçen konuşmada, kardeşinin, “*Artık sihir bozuldu.*” sözlerine Safvân: “*Ağzını toprak doldursun. Hevâzin’den bir kişinin bana hâkim olmasındansa, Kureyş’ten bir kişinin hâkim olması daha iyidir.*” diyerek karşılık vermiştir.⁴⁷

Benzer bir şekilde “*Muhammed ve ashâbı bir daha kendine gelip savaşılamaz.*” diyen Süheyl b. Amr’a, İkrime b. Ebî Cehil: “*Muhammed’in elinde bir şey yok. İşlerin ipi Allah’ın elindedir. Bugün vaziyet Muhammed’in aleyhine de olsa yarın lehine dönecektir.*” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Süheyl b. Amr’ın, İkrime’nin ifadelerinden dolayı şaşırarak, “*Sana ne oldu, böyle konuşmazdın.*” dediği belirtilmektedir. Bunun üzerine İkrime: “*Ey Süheyl! Biz daha önce akıl ve mantık dışı şeylerle meşgul olduk. Biz hiçbir fayda ve zarar vermeye gücü yetmeyen putlara tapmakla uğraşmışız.*” demiştir.⁴⁸

Huneyn gazvesinde kaçan Mekkelilerin bazıları, Mekke’ye kadar ulaşarak Müslümanların bozguna uğradıkları şeklinde haber verdiler. Hatta içlerinden bir tanesi “*Araplar artık atalarının dinine dönebilirler.*” diyerek Mekkelileri sevindirmiştir.⁴⁹

Şeybe b. Osman Ebî Talha’nın babası Uhud Savaşı’nda öldürülmüştü. Huneyn Gazvesi’nde Müslümanlar dağıldıklarında Şeybe b. Osman, Hz. Peygamber’e doğru ilerleyerek intikam almak istemişti. O sırada Hz. Peygamber ona doğru bakarak tebessüm etmiş ve yanına çağırmıştır. Sonuç olarak Şeybe’nin bu girişiminde başarılı olamadığı bilinmektedir.⁵⁰

³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/136; Beyhakî, *Delâil*, V/182; İbn Hazm, *el-Cevâmi’*, 194-196.

³⁹ Müellefe-i Kulûb’dan 50 deve verilenler Hişâm b. Amr, Mahreme b. Nevfel, Ümeyr b. Vehb, Saîd b. Yerbû’ ve Alâ b. Cârîye’dir.

⁴⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/949.

⁴¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/949; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/152-153.

⁴² Buhârî, “*Zebâih ve’s-Sayd*”; 15, 36.

⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/137-138.

⁴⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe*, (Beyrut: ts.) 1/101.

⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2001).

⁴⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/910; Halebi, *İnsânu’l-Uyûn*, 3/70.

⁴⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/910.

⁴⁸ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/910-911; Halebi, *İnsânu’l-Uyûn*, 3/70.

⁴⁹ Halebi, *İnsânu’l-Uyûn*, 3/70; Âsım, Köksal, *Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet Medine Devri*, (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1981), 8/423.

⁵⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/910; Halebi, *İnsânu’l-Uyûn*, 3/71.

Bahsettiğimiz örneklerde isimleri zikredilen Ebû Süfyan b. Harb, Süheyl b. Amr, Şeybe b. Osman b. Ebî Talha gibi kişiler Mekke'nin fethinde Müslüman olmuşlardır. Henüz yeni Müslüman olmuş bulunan bu kimselerin İslâm dinini tam anlamıyla benimsemediklerini düşünmek mümkündür. Zira Huneyn Gazvesi'nin Ci'râne'de dağıtımının ardından bu kimseler Müellefe-i Kulûb olarak değerlendirilmişlerdir. Bazı kaynaklarda bu şekilde Mekke'nin fethinde yeni Müslüman olmuş, İslâm'ı gönülden benimsememiş bulunan kişilerin “*Tulekâ*” şeklinde nitelendirildiği görülmektedir.⁵¹

Benzer bir durum Huneyn Gazvesi ardından ganimet dağıtımında da karşımıza çıkmaktadır. Huneyn esirleri dağıtıldıktan sonra Hz. Peygamber'e, başkanları Zuheyr b. Sured olmak üzere 14 kişiden oluşan Hevazin elçiler heyeti Müslüman olmuş olarak geldiler. Hz. Peygamber onları ailelerini ya da mallarını geri vermek üzere seçim konusunda serbest bıraktı. Hevazınliler, ailelerinin de bulunduğu esirlerin geri verilmesini tercih ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber orada bulunanlardan, Hevazınlilere esirlerini geri vermek için hisselerine düşen esirleri geri vermelerini istemiştir. Müellefe-i Kulûb'dan olduğunu tespit ettiğimiz üç kişi esirlerin geri verilmesine itiraz etmiştir. Bunlardan Akra'b. Habis ve Uyeyne b. Hısn kabileleri adına da esirleri Hevazınlilere geri vermeyi istemediler. Bunu gören Abbas b. Mirdas kendisi ve kabilesi Süleymoğulları adına esirlerini vermeyi reddetti, ancak Süleymoğulları esirlerini vererek Abbas b. Mirdas'a destek olmadı. Neticede bu üç kişi, kendilerine ilk ele geçirilecek ganimetlerden bir hisse yerine altı hisse verileceğinin va'd edilmesi üzerine esirlerini geri vermeye razı olmuşlardır.⁵²

Konumuz açısından ganimet dağıtımında Hz. Peygamber'in Cuâl b. Sürâka'ya yaklaşımı ganimetlerin niçin Müellefe-i Kulûb'a verildiği konusunda önem arz etmektedir. Müslim tarafından nakledilen Sa'd b. Ebî Vakkas'ın rivâyet ettiği hadiste Hz. Peygamber, imanı zayıf olan bazı kimselere ihsanda bulunmuş, fakat dindar olan fakir Müslümanlardan bazılarına bir şey vermemişti. Bunu gören Sa'd, Cuâl b. Sürâka'yı göstererek ona da bir şeyler vermesini Hz. Peygamber'e teklif etmişti.⁵³ Ayrıca bu hadisin şerhinde Davudoğlu, Cuâl'ın fakir bir Muhacir olduğu belirtmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in şöyle cevap verdiği bilinmektedir: “*Muhammedin nefsi kudreti elinde olan Allah'a yemin ederim ki Cuâl b. Sürâka, dünya dolusu Uyeyne b. Hısn ve Akra' b. Hâbis gibilerinden daha hayırlıdır. Fakat ben o ikisini Müslüman olsunlar diye ısıdırmaya çalıştım. Cuâl b. Sürâka'yı ise İslâm'ına ısmarladım.*”⁵⁴ Yine Müslim'de yer alan imanın zayıf oluşu dolayısıyla bir kimsenin diğerine tercih edildiğini gösteren bir rivâyette, Hz. Peygamber'in bir kimseye, kendisine göre başkası daha layık olduğu halde ganimet vermesinin sebebinin Allah'ın onu cehenneme koymasındaki endişesi olduğu ifade edilmektedir.⁵⁵

Hz. Peygamber'in Müellefe-i Kulûb'a ganimet vermesi Ci'râne'de ganimet dağıtımına yönelik bazı tepkilere neden olmuştur. Ganimet dağıtımını esnasında Zü'l Huveysıra isimli bir kimsenin bu dağıtıma itiraz ederek Hz. Peygamber'e adaletli olmadığını ifade ettiği belirtilmektedir.⁵⁶

Kureyş kabilesine mensup Ebu Cehm b. Huzeyfe, Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur. Ardından gerçekleştirilen Huneyn savaşına katıldığı bilinmektedir. Onun, Huneyn'den elde edilen ganimetleri korumakla görevlendirildiği ve ganimet dağıtımından önce, ganimetten bir şeyler almak isteyen Hâlid b. Bersa ile aralarında tartışma yaşandığı kaynaklarda belirtilmektedir.⁵⁷ Bu bilgi bizi ganimet dağıtımını konusunda Müslümanların sabırsızlanarak acele ettikleri fikrine götürmektedir.

Rivâyetlerden anlaşıldığı üzere Süleym kabilesine mensup olan Abbâs b. Mirdâs, Câhiliye döneminde zararlı olduğundan dolayı içki içmeyenlerdendi. Babası Mirdâs putperesti ve Damari adında bir putu vardı. İbn Hişâm'dan nakledildiğine göre bu taştan put hakkında babası, Abbâs'a onun yarar sağlayacağını söylemişti. Babasının vefatının ardından gördüğü bir rüya üzerine Abbâs b. Mirdâs, Damari'yi yakıp Hz. Peygamber'e giderek Müslüman olmuştur. Bu olay hicrî 8. yılda gerçekleştirilen Mekke'nin fethinin hemen öncesine tesadüf etmektedir. Abbâs b. Mirdâs, Ci'râne'de ganimet dağıtımının ardından kendisine Huneyn ganimetlerinden birkaç deve verilmesini az bularak bir şiir okumuş⁵⁸, Mekke'nin fethinde, Huneyn Gazvesi ve Taif Kuşatması'nda Süleymoğullarının yardımlarını dile getirmiştir. Bunu duyan Hz.

⁵¹ Beyhakî, *Delâil*, 5/174.

⁵² Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/950-951; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 2/142. Hevâzin esirlerinden haklarına düşen esirleri geri vermek istemeyen üç kişi kaynaklarda Müellefe-i Kulûb'dan zikredilmektedir. Bu kimseler, Benî Süleym'den Abbas b. Mirdâs, Benî Temim'den Akra' b. Hâbis ve Benî Fezâre'den Uyeyne b. Hısn'dır. Hısn'dır.

⁵³ Müslim, “Kitâbu'l-İmân”, 68.

⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/139-140; Beyhakî, *Delâil*, 5/183; Buhârî, “Zekât”, 54.

⁵⁵ Müslim, “Kitâbu'l-İmân”, 68.

⁵⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, 3/948; Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünüf*, 7/288-290. Bu itirazın Hz. Ali'nin Yemen'den gönderdiği altının paylaşılması sırasında gerçekleşmiş olması da muhtemeldir. Bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 2/143

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 2/140-143; Akif Köten, “Ebû Cehm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/118-119.

⁵⁸ Abbâs b. Mirdâs, çok cesur ve güçlü bir şairdi. Çok sayıda şiiri İbn Hişâm tarafından nakledilmektedir. Mekke'nin fethine şahit olduğu anları kaleme aldığı bir şiirinde Hz. Peygamber'e Süleymoğullarının yardımlarından bahseder. Şiir için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/68-69.

Peygamber Abbâs b. Mirdâs'a istediği miktarın verilmesini sağlamıştır.⁵⁹ Diyârbekrî'nin eserinde yer alan sınıflandırmada Abbâs b. Mirdâs, şerhlerinden emin olmak için ganimet verilen kimseler arasında değerlendirilmiştir.⁶⁰

Hız. Peygamber'in ganimet dağıtımındaki Müellefe-i Kulûb uygulamasının Ensar arasında önemli derecede bir etki uyandırdığı görülmektedir. Ci'rane'de Hız. Peygamber, ganimetlerin büyük bir kısmını Kureyş ve Arap kabilelerine kalplerini İslâm'a ısındırmak için dağıttığı zaman Ensar'dan bir grup, içlerinde burukluk hissettiler. Bu hususta içlerinden genç olanlar, kendi aralarında söylenmeye başladılar. Hız. Peygamber'in kavmine kavuştuğunu dile getiriyorlardı.⁶¹

Ensar'ın aralarında geçen konuşmadan rahatsız olan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın bu durumu Hız. Peygamber'e haber vererek ganimetten kendilerine hiç pay vermediğini söylediği bilinmektedir.⁶²

Huneyn ganimetlerinin dağıtımından sonra Ensar'dan bir kişi Hız. Peygamber hakkında Allah'ın rızasını gözetmediğini ifade etti. Bu durum Hız. Peygamber'e söylendiğinde yüzünün renginin değiştiği nakledilmektedir. Ayrıca bunu söyleyen kişinin, söylediğine pişman olduğu da belirtilmektedir.⁶³

Ensar'ın ganimet dağıtımından hüzünlenmeleri dolayısıyla söylediklerini Hız. Peygamber haber aldığı anda toplanmalarını istedi. Sonra onların yanına gelerek onları teselli etti ve onlara şöyle hitap etti:

“Sizin söylediğiniz bazı sözler bana ulaşmış bulunuyor, bunlar ne demektir? Sizler yolunuzu şaşırırken Allah beni sizlere gönderip hidayete erdirmemi mi? Fakirken benimle Allah sizleri zengin etmedi mi? Düşmanken benimle Allah sizin kalplerinizi birbirine ısındırmadı mı?” diye sorduğunda Ensar bu sözlerini doğruladı. Ardından Hız. Peygamber: *“Allah'a yemin ederim arzu edip de şunları söyleseydiniz, doğru söylemiş olurdunuz: Sen bize yalanlanmış olarak geldin, biz seni tasdik ettik, sen yenik geldin, seni aramıza aldık. Ey Ensâr topluluğu, ben İslâm'a girsinler diye bazı kimselerin kalplerini dünyalık basit şeylerle ısındırdım sizleri de İslâm'ınızla baş başa bıraktım diye rahatsız mı oldunuz? Herkes koyunlarını, develerini alıp giderken sizler yurtlarınıza Rasûlullah ile birlikte geri dönmeye razı değil misiniz? Nefsim elinde olana yemin ederim, eğer hicret olmasaydı, Ensar'dan bir kişi olurum. Eğer bütün insanlar bir yoldan giderse, Ensar da bir diğer yol izlerse ben Ensar'ın gittiği yoldan giderim. Allah'ım, sen Ensar'a Ensar'ın çocuklarına, Ensar'ın çocuklarının çocuklarına merhamet buyur.”*

diyerek konuşmasını bitirmiştir. Hız. Peygamber'in sözlerini Ensar ağlayarak dinlemiş ve insanların develerle gitmesine karşılık onlar Hız. Peygamber'le gitmeye razı olmuşlardır.⁶⁴

Hız. Peygamber'in Müellefe-i Kulûb'a Huneyn ganimetlerinden verdikten sonra da hediyeler vermeye devam ettiği tespit edilmiştir. Hız. Peygamber'in Hız. Ali'nin Yemen'den gönderdiği altını Müellefe-i Kulûb'dan dört kişi arasında paylaşırması buna örnektir.⁶⁵ Kaynaklarda bu olayın ne zaman gerçekleştiğiyle ilgili bir bilgi ulaşılamamaktadır. Bunun dışında Hız. Peygamber, kendisine hediye gelen çok değerli kaftanlardan birini Müellefe-i Kulûb'dan Mahreme b. Nevfel için ayırmıştır.⁶⁶ Ayrıca Hız. Peygamber Zeydû'l-Hayl'a ikta yoluyla arazi vermiştir.⁶⁷

Müellefe-i Kulûb'a yönelik zikredilen benzer itirazların, Hız. Ali'nin Yemen'den gönderdiği altının Müellefe-i Kulûb'dan dört kişi arasında paylaşılması esnasında da yaşandığı görülmektedir.⁶⁸ Aynı şekilde bu olayda Kureyş ve Ensar tepki göstererek Hız. Peygamber bizleri terk ediyor da Necd ahalisinin efendilerine veriyor, dedikleri kayıtlara yansımıştır. Anlaşıldığı üzere Buhârî'de geçen bir rivâyette ganimet dağıtımından sonra yaşanan sıkıntılar dikkat çekmektedir.⁶⁹ İbnü'l-Esîr daha önce zikretmiş olduğumuz Temim kabilesinden Zü'l-Huveysıra isimli kişinin Hız. Peygamber'e adaletli davranmadığı konusundaki itirazının bu olayda meydana gelmiş olabileceğini ifade etmektedir.⁷⁰

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/137. Sonrasında razı oluncaya kadar verilen bu miktarın kaynaklarda 50 veya 100 deve olduğu söylenmektedir. Vakıdî, *Meğâzî*, 3/947; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/153; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-Eser*, 2/260.

⁶⁰ Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, 2/114.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 2/144.

⁶² Vakıdî, *Meğâzî*, 3/948; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 2/144-145.

⁶³ Buhârî, “Edeb”, 71; “İstî'zan”, 47.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 2/144-145.

⁶⁵ Bu dört kişi kaynaklarda Akra' b. Hâbis, Alkame b. Üläse, Uyeyne b. Hısn ve Zeydû'l-Hayl olarak belirtilmektedir. Bkz. İbn Hişâm, 4/135-142; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 2/268-273; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/ 3-4, 264; Buhârî, “Kitâbu'l-Enbiyâ”, 9.

⁶⁶ Buhârî, “Libâs”, 12; “Edeb”, 82.

⁶⁷ İbn Kuteybe, *Maârif*, 229.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 2/144.

⁶⁹ Buhârî, “Tevhid”, 23; “Enbiyâ”, 9.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 2/144.

Müellefe-i Kulûb da Hz. Peygamber'e muhtelif zamanlarda hediyeler sunmayı ihmal etmemiştir. Hadis kaynaklarında yer alan bilgilere göre Ebû Cehm, Hz. Peygamber'e değerli bir kumaştan yapılmış olan hamîsa hediye etmişti. Daha sonra Hz. Peygamber bu hamîsaya, üzerindeki süslemeler kendisini namazdan alıkoyduğu için Ebû Cehm'e geri gönderip ondan enbicâniye denilen daha sade bir kumaştan yapılmış elbise istemiştir.⁷¹

Hadis kaynaklarından Tirmizî'nin naklettiği diğer bir rivâyete göre Safvân b. Ümeyye, Hz. Peygamber'e bir miktar süt ve salatalık göndermiştir.⁷² Ayrıca Safvân katıldığı bir düğün yemeğinde Hz. Peygamber'in tavsiyelerini beraberindekilere anlatmıştır.⁷³

Müellefe-i Kulûb kabul edilenlerden Mutî' b. Esved⁷⁴, Zeydû'l-Hayl⁷⁵ ve Said b. Yebu'un⁷⁶ isimlerini kendilerinde bulunan güzel vasıflara atfen değiştirmiştir.

Kaynaklara göre Hz. Peygamber'in bu uygulaması İslâm dininin farklı kabilelere yayılmasını sağlamıştır. Örneğin Müellefe-i Kulûb'dan Mâlik b. Avf Taif ve çevresine vali olarak gönderilmiş, bu sayede özellikle Sakif ve Taif kabilelerinin İslâm dinini kabul etmelerinde etkili olmuştur.⁷⁷

Nitekim Hz. Peygamber Müellefe-i Kulûb'a ganimet vermesinin sebebi bu kişilerin samimi bir Müslüman olmasını sağlamak, kabilesinde nüfuz sahibi olanların kabilelerini de İslâm'a alıştırmak gibi sebeplere dayanmaktadır. Bunun dışında kaynaklarda Müellefe-i Kulûb ile benzer özellikler taşımasına rağmen sağlıklı bir şekilde iman ettiğinden dolayı ganimet verilmeyen kişilerden bahsedilmektedir. İkrime b. Ebî Cehil, Attâb b. Esîd, Cübeyr b. Mut'im bunlardan bazılarıdır. Bu durum Müellefe-i Kulûb'a niçin ganimet verildiği noktasında yapılan değerlendirmelerin bir sonucudur.⁷⁸

Kaynakları incelediğimizde bazı müellifler tarafından Müellefe-i Kulûb ile ilgili yapılan değerlendirmeler dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda Halebî ve Diyârbekrî gibi bazı müellifler, eserlerinde Müellefe-i Kulûb ile ilgili sınıflandırmalara yer vermişlerdir. İlk dönem İslâm tarihi kaynaklarında karşılaşmadığımız bu hususun, ilerleyen yüzyıllarda Müellefe-i Kulûb'un durumunu tespit etme ihtiyacından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yine özellikle tabakat kitaplarında bu kişilerin bazılarının sonradan samimi bir Müslüman olduğuna dair ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Benzer bir değerlendirme İbn Hazm tarafından da yapılmaktadır. İbn Hazm, Müellefe-i Kulûb kabul edilenleri eserinde zikrettikten sonra Uyeyne b. Hısn dışında hepsinin iyi bir Müslüman olduğunu ifade eder. Burada Uyeyne b. Hısn'ın hayatı boyunca hep kusurlu yaşadığı belirtilmiştir. Yaptığımız araştırma sonucunda Müellefe-i Kulûb'dan Uyeyne b. Hısn'ın Müslüman olup Ci'rane'de ganimet aldıktan bir süre sonra irtidat ettiğini ve sonradan yeniden Müslüman olduğunu ifade edebiliriz. Müellefe-i Kulûb kabul edilen Alkame b. Üläse de Müslüman olduktan sonra irtidat etmiş, sonra tekrar İslâm dinine dönmüştür.⁷⁹

Akra' b. Hâbis gibi Kureyş dışındaki kabilelerden de Müellefe-i Kulûb'dan olanların bulunması dikkat çekicidir. Ulaşabildiğimiz rivâyetler ışığında Akra' b. Hâbis'in kişiliği ve bunun, dinî duygularına olan etkisine kısaca değinmek istiyoruz. Hadis kaynaklarında yer alan bir rivâyete göre, Akra' b. Hâbis'in asabiyet kaygısıyla Hz. Peygamber'e bazı sorular sorduğu anlaşılmaktadır. Akra'nın sert bir mizaca sahip oluşu, Hevâzin esirlerinin geri verilmesinde onun itiraz etmesine neden olmuştu. Haccın farz oluşunu tebliğ eden Hz. Peygamber'e "Her yıl mı haccedeceğiz?" sorusunu soran ve Mâide suresinin 5. âyetiyle kınanan da Akra' b. Hâbis'dir. Bununla birlikte Akra', Hz. Ebû Bekir döneminde Hâlid b. Velid'in yalancı peygamberlerle yaptığı bütün savaşlara katılmıştır.⁸⁰

Hac Sûresi'nin 11-13. âyetlerinin nüzül sebebi hakkında yer alan bir rivâyete göre, kalpleri İslâm'a alıştırılanlardan Uyeyne b. Bedr, Akra' b. Hâbis ve Abbâs b. Mirdâs'ın birbirlerine: "Muhammed'in dinine

⁷¹ Buhârî, "Libâs," 19; Müslim, "Kitâbu'l- Mescid," 15. Hamîsa değerli Şam kumaşından olup, yumuşak ve desenli bir çeşit siyah abaya denir. Enbicâni ise nakış olmayan sâde, yumuşak fakat kalın bir yün abadır. Kumaşının, hâmisâ kadar değerli sayılmadığı anlaşılıyor. Bkz. Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî Tercüme ve Şerhi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987), 8/5872.

⁷² Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İsti'zan ve Âdab," 18.

⁷³ Tirmizî, "Taâm," 31.

⁷⁴ Yusuf b. Abdillâh İbn Abdilberr en-Nemeri. *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Beirut: ts.), 703.

⁷⁵ İbn Kuteybe, *Maârif*, 229.

⁷⁶ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 274.

⁷⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mâlik b. Avf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/504-505; İrfan Aycan, "Sakif Kabilesi ve Taif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993), 209-235.

⁷⁸ İbn Hazm, *el-Cevâmi'*, 194-196.

⁷⁹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 331. Ayrıca İbn Hazm'a göre Alkame b. Üläse, Müellefe-i Kulûb'dan iyi (samimi) Müslüman olanlar arasındadır. İbn Hazm, *el-Cevâmi'*, 194-196.

⁸⁰ Ayrıca Temîm kabilesinin önde gelen kimselerinden olan Akra' b. Hâbis'in teşvikiyle, hicri 9. yılda Hz. Peygamber'e bağlılıklarını bildirmek üzere Benî Temîm'den elçiler heyeti Medine'ye geldi. Bu heyetin Hz. Peygamber'in huzurunda takındığı uygunsuz davranışlar nedeniyle Hucûrât Sûresi'nin 4. ve 5. âyetleri nâzil olmuştur. Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/284; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 65; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/101; Ahmet Lütfi Kazancı, "Akra' b. Hâbis", 2/285.

gireriz, eğer bize bir hayır isâbet ederse hak tanırız” demişlerdi.⁸¹ Buradan Akra‘ b. Hâbis’in Müslüman oluşundaki niyeti açıkça görülmektedir. Bu rivâyette isimleri zikredilen üç kişinin de Müellefe-i Kulûb’dan sayılmaları konumuz açısından önem arz etmektedir. Zira bu üç kişinin bedevî kabilelerine mensup olup Mekke fethinin hemen öncesinde Müslüman oldukları bilinmektedir.

Kalpleri İslâm’a ısındırılan kimselerden olup etkili bir hitabet gücüne sahip olan Süheyl b. Amr ise halkın İslâm dini üzerinde sebat etmesi için Hz. Ebû Bekir’in Medine’deki hutbesini andıran konuşmasıyla Mekke’de irtidat olaylarının yatışmasını sağlamıştır.⁸² Yine Müellefe-i Kulûb’dan İkrime b. Ebî Cehil, Hz. Ebû Bekir’in hilafetinde irtidat olaylarının yoğun bir şekilde yaşandığı Yemen’e gönderilmiştir.⁸³

Nakledildiğine göre Hâris b. Hişâm, İkrime b. Ebî Cehil ve Süheyl b. Amr, Yermük Savaşı’nda şehit oldular. Vefatları esnasında üçü de çok susamıştı. Fakat su içmede birbirlerini öncelidiklerinden dolayı hiç birisi su içmeden vefat etmiştir.⁸⁴

5. SONUÇ

Eldeki tarihî malzemeyle Hz. Peygamber zamanında kalpleri İslâm’a ısındırılan kişilerin kimler olduğu hususunda kaynakların, üzerinde ittifak ettiği yedi kişi olduğu, diğer kişilerin isimleri üzerinde ittifak bulunmamakla beraber Müellefe-i Kulub olarak zikredildiği anlaşılmaktadır. Müellefe-i Kulûb’dan sayılan kişilerin sayısı 70’e ulaşmaktadır. Bu kişilerden 16’sı hicretin 8. yılında Mekke’nin fethi akabinde Müslüman olmuştur. Kalpleri İslâm’a ısındırılan kişilerden Mekke fethinin hemen öncesinde Medine’ye gelerek Müslüman olanlar da bulunmaktadır. Müellefe-i Kulûb’dan Safvân b. Ümeyye’nin ise Ci’rane’de ganimet dağıtımında Hz. Peygamber kendisine ihsanda bulununca Müslüman olduğu bilinmektedir. Malik b. Avf ise Hz. Peygamber’in kendisine 100 deve vermeyi vaad etmesi üzerine Müslüman olmuştur.

Huneyn Gazvesi’nden elde edilen ganimetler Ci’rane’de toplanmış ve Hz. Peygamber, tasarruf yetkisi kendisine ait olan bu ganimetlerin beşte birinden Müellefe-i Kulûb’a vermiştir. Ci’rane’de ganimet dağıtımına önce Müellefe-i Kulûb’dan başlanmıştır. Bunlardan bazılarına 100, bazılarına 50, bazılarına ise daha az ganimet verilmiştir.

Müellefe-i Kulûb’un farklı kabilelere mensup kişilerden meydana geldiği tespit edilmiştir. Kureyş kabilesi başta olmak Benî Süleym, Benî Temim, Benî Dîl, Benî Fezare gibi kabilelerin saygın kabul edilen kişilerine bu ganinemitten pay dağıtılmıştır.

Huneyn ganimetlerinin dağıtılmasının ardından Müslümanların, Hz. Peygamber’in bu uygulamasının nedenini tam olarak kavrayamadıkları ve özellikle Ensar’ın bu hususta serzenişte bulunduğu bilinmektedir. Müellefe-i Kulûb’un ortaya çıkışı ve sonrasında yaşanan tarihi süreç göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Peygamber’in Müellefe-i Kulûb’a ganimet verme sebebinin, daha ziyade bu kişilerin samimi bir Müslüman olmasını sağlamak ve kabilesinde nüfuz sahibi olanların kabilelerini de İslâm’a alıştırmak gibi sebeplere dayadığını ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, Ensar’ın ganimet dağıtımıyla ilgili söylemleri üzerine onları toplamış ve onlara hitap ederek bu uygulamanın gerekçelerini aktarmıştır.

Hz. Peygamber, Müellefe-i Kulûb’a Huneyn ganimetlerini paylaştırdıktan sonra da hediyeler vermeye devam etmiştir. Onların da buna kayıtsız kalmayarak değişik türde hediyeleri Hz. Peygamber’e sundukları görülmektedir. Müellefe-i Kulûb’dan bir kısmı Medine’ye yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Bazıları ise Yermük Savaşı’na katılmış ve şehit olmuşlardır.

Bu makalede, kalpleri İslâm’a ısındırılan kimselerin sosyal hayatları Müslüman olduktan öncesi ve sonrası ile bir bütün olarak ele alınmıştır. Müellefe-i Kulûb kabul edilen kişileri tek tek inceleyen biyografi türünde çalışmalarla konunun Asr-ı Saadet döneminde sosyal hayata yansıyan farklı boyutlarının açığa çıkabileceğini ve Hz. Peygamber’in Müellefe-i Kulub uygulamasının daha iyi anlaşılacağını ifade edebiliriz.

⁸¹ Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Tercüme ve Şerhi*, 10/4577-4578.

⁸² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/480. Süheyl b. Amr, incelediğimiz kaynakların üzerinde ittifak ettiği Müellefe-i Kulûb kabul edilen yedi kişi arasında ismi zikredilmektedir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/134-142; İbn Hazm, *el-Cevâmi'*, 194-196; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 5/579.

⁸³ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 581.

⁸⁴ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 582.

KAYNAKÇA

- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Aycan, İrfan. "Sakif Kabilesi ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 34 (1993), 209-235. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2570375>
- Balyuzi, H. M. *H. Muhammed ve İslam Devri*. çev. Süreyya Güler. İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî. *Delâilü'n-Nübüvve*. 7 Cilt. Beyrut 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*. nşr. Bedrettin Çetiner. 8 Cilt. İstanbul 1979.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhul'l-Hamîs fî Ahvâli'l-Enfûsi Nefis*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Sadr, ts.
- Hamîdullah, Muhammed. "Huneyn Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 6. Basım. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2003.
- Halebî, Nürettin Ali b. İbrâhim. *İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)*. 3 Cilt. Mısır ts.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr. *Târîhu Halife İbn Hayyât*. nşr. Ekrem Ziyâ el-Umerî. 2. Basım, Riyad 1985.
- Halîl b. Ahmed Ferâhidî. *Kitâbu'l-Ayn Müretteben alâ Hurûfî'l-Mu'cem*. nşr. Abdülhamid Hendâvî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemaluddin Yusuf b. Abdillâh en-Nemeri. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. Beyrut ts.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalâni. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelûsî. *el-Cevâmiu's-Sîratü'n-Nebeviyye*. Beyrut 1982.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Ahbâru'l-Hulefâ*. Beyrut 1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyârî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Mısır 1995.
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesar. *Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Mebas ve'l-Meğâzi: Sîretü İbn İshâk*. thk. Ahmed Ferid. 6 Cilt. Beyrut ts.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineveri. *el-Mearif* nşr. Servet Ukkâşe, Mısır 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zührî. *el-Tabakatü'l-Kübrâ*. nşr. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut ts.
- İbn Seyyidünnâs, Ebu'l Feth Fethuddin Muhammed. *Uyûnu'l-Eser fî Fünni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*. nşr. Muhammed ed-İd el-Hatravi-Muhyiddin Mestu. 2 Cilt. Beyrut ts.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh* nşr. Carolus Johannes Tornberg. 13 Cilt. Beyrut 1965.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. nşr. Ali Muhammed Muavviz. 7 Cilt. Beyrut ts.
- Kallek, Cengiz. "Müellefe-i Kulûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/475. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

- Kallek, Cengiz. “Ukıyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/67-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kazancı, A. Lütfi. “Akra‘ b. Hâbis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/285. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Köksal, Âsım. Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet Medine Devri. İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1981.
- Köten, Akif. “Ebû Cehm b. Huzeyfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/118-119. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kur‘ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman- Ali Özek- İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa-Çağrı- Ali Turgut. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 30. Basım, 2017.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mâlik b. Avf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/504-505. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şihâte. 4 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1989.
- Mücâhid, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid* (thk. Muhammed Abdü's-Selâm). 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Fikr, 1989.
- Müslim. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu'ş-sahîh*. 5 Cilt. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: 1374-75/1955-56.
- Önkal, Ahmet. “Ci‘rane”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/25. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öztürk, Levent. Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri. İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2001.
- Sarıçam, İbrahim. “Hakîm b. Hizâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/187. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Sezikli Ahmet. Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Sofuoğlu, Mehmed. *Sahîh-i Buhârî Tercüme ve Şerhi*. 17 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.
- Süheylî Abdurrahmân. *er-Ravdu'l-Ünüf*. nşr. Abdurrahmân el-Vekîl. 7. Cilt. Kahire, 1967-1970.